

Д.Д. Кульбаева 

ф.ғ.к. доцент

М.Х.Дулати атындағы Тараз университеті

Тараз қ., Қазақстан

e-mail: [kulbaeva68@bk.ru](mailto:kulbaeva68@bk.ru)

Г.У.Мырзапайзова 

Аға оқытушы

М.Х.Дулати атындағы Тараз университеті

Тараз қ., Қазақстан

[myrzapaizova@mail.ru](mailto:myrzapaizova@mail.ru)

## МЕТАФИЗИКА МЕН НЕЙРОБИОЛОГИЯ: САНАНЫҢ МӘНІ МЕН БОЛМЫСЫН ТҮСІНУДЕГІ ЖАҢА КӨЗҚАРАСТАРДЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯСЫ

*Аңдатпа* Мақалада сана мәселесінің заманауи талдаулары философиялық интеграциясы қарастырылады. Сананың философиялық тұжырымдамаларын ғылым мен неврологияның заманауи жетістіктерімен біріктіру сананың табиғаты туралы әртүрлі көзқарастарды біріктіруге бағытталған. Мақаланың мақсаты-сананың мәні мен болмысына бағытталған зерттеулерге философиялық тұрғыдан шолу жасау және философияның сананы зерттеудегі тұрақты өзектілігін негіздеу. Сана мәселесі философияда басты орын алады, өйткені кез-келген философиялық мәселені, атап айтқанда адамның табиғатын түсінуге қатысты бастапқы онтологиялық және эпистемологиялық көзқарастар оның шешіміне байланысты. Ақпараттық қоғамның дамуы және өркениетіміздің жаһандық проблемаларын үздіксіз тереңдету жағдайында сана проблемасының өзектілігі күрт артып келеді. Сананың субъективті шындық және мидағы физикалық процестер ретіндегі байланысын зерттеу тек философияның ғана емес, сонымен жаратылыстану, әсіресе нейробиология ғылымының да зерттеу нысанына айналуға. Ал, метафизика мен нейробиологиялық зерттеудегі сананың өзіндік ерекшеліктерін философиялық талдау аясында зерттеулер жоқтың қасы. Бұл зерттеу ХХІ ғасырдағы сана мәселесін зерттеулер аясындағы жаңа көзқарастардың философиялық интеграциясы қарастырылады.

*Тірек сөздер:* метафизика, нейробиология, сана, нейрофилософия, неврология, философиялық интеграция, болмыс, ғылыми зерттеу, философиялық талдау.

**Кіріспе.** Адам санасының мәнін және оның ғаламдағы орнын түсінуге байланысты мәселелер қазір философиялық және ғылыми зерттеулер аясында алға жылжуда. Экологиялық апаттың алдын алу және жаңа технологияларды дамыту, қылмыс пен экстремизмге қарсы тұру, әлеуметтік желілерді дамыту, білім беру мен медицинада жаңа парадигмаларды іздеу, экономикалық және саяси теориялардағы, әлеуметтанудағы және құқықтағы субъектінің мінез-құлқын түсіндіру -

мұның бәрі мотивацияның нақты тетіктерін сипаттауды, шешім қабылдауды және жағдайды бағалауды қамтитын адам психикасының дәлірек моделін талап етеді, оның ішінде адам санасының табиғатын терең түсінуді қажет етеді. Қазіргі жағдайда бұл көп өлшемді мәселе тек философия, психология, гуманитарлық пәндер үшін ғана емес, сонымен қатар жаратылыстану және техникалық білім мен когнитивтік ғылым өкілдері үшін де үлкен қызығушылық тудырады. Сана

туралы нақты ғылыми білімнің орасан зор көлемі жинақталған, оны теориялық тұрғыдан түсіну керек. Сана мәселесін философиялық талдауды әсіресе өзекті етеді. Бүгінгі таңда сананың табиғаты туралы өте әртүрлі идеялар бар, олар көбінесе бір-бірімен үйлеспейді. Сананы эмпирикалық зерттеу әр түрлі философиялық және теориялық принциптерге сүйенеді, бұл біртұтас суретті жасауға кедергі келтіреді. Сананың ғылыми эмпирикалық және теориялық зерттеулерін одан әрі дамыту үшін бүгінгі бәсекелес тәсілдердің қайсысы ең дәйекті, ең сенімді және эмпирикалық жемісті екенін анықтау маңызды. Сана - табиғаттың ерекше құбылысы, оны теориялық тұрғыдан әлемнің физикалық бейнесіне дұрыс енгізу қиын. Адамзат бүгінде өзінің дүниетанымында радикалды бұрылыс кезеңін бастан өткеріп жатыр деп айтуға болады. Дэвид Чалмерс, табиғаттағы сана алатын орынды анықтау үшін біздің сана туралы түсінігімізді қайта қарау немесе табиғат туралы түсінігімізді қайта қарау қажет деп есептейді [1].

Сананың болуы, бір қарағанда, ақыл-ой тәжірибесі бар барлық ақылды тіршілік иелеріне айқын және қол жетімді болып көрінеді. Алайда, көрінетін айқындықтың артында жауап алу оңай емес бірқатар сұрақтар жатыр. Соңғы онжылдықта ғылым философиясы барған сайын "қолданбалы" бола бастады. Қазіргі таңда ғылыми тәжірибенің жалпы белгілерінен белгілі бір пәндерге тән ұғымдарға, мәселелер мен жұмбақтарға ауысты. Бұл процестің табиғи нәтижелерінің бірі нейробиология ғылымдарының философиясы болды. Бұл дамып келе жатқан сала нейроғылымдардың тез өсуіне байланысты пайда болды. Когнитивті және есептеу неврологиясы гума-

нитарлық ғылымдарда дәстүрлі түрде қарастырылатын мәселелерді, соның ішінде сананың, әрекеттің, білімнің және норма-тивтіліктің табиғатын тікелей қозғауды жалғастыруда [2].

Жиырма жыл бойы ғылыми әдебиеттерде "нейробиология" мен "метафизика" арасындағы айырмашылық болды. Қазіргі таңда екі екі сала сана мәселесі аясында философиялық интеграцияға ұшрап жатыр. Біріншісі неврологияның негізгі мәселелерімен айналысады. Екіншісі-дәстүрлі философиялық мәселелерде қолданылады. Мысалы, нейроғылыми теорияларда қолданылатын әртүрлі бейнелеу тұжырымдамаларын зерттеу бірінші салаға жатады. Нейробиологиялық синдромдардың біртұтас "мен" тұжырымдамасына әсерін зерттеу – екіншісіне. Бұл мақалада біз бұл айырмашылықты егжей-тегжейлі қарастырамыз және екі саладан да мысалдар келтіреміз. Осы саланың тарихындағыдай, осы екі саладағы зерттеулер төмендегі барлық бөлімдерге таралған. Егер бұл анық болмаса, біз осы немесе басқа маңызды жұмыстың қай салаға жататынын көрсетуге тырысамыз.

Сана соңғы үш онжылдықта ақыл-ой философиясы мен когнитивті және ми ғылымдарының тақырыбы ретінде қайта пайда болды. Оны елемеудің орнына, қазір көптеген физиктер оны түсіндіруге тырысуда. Мұнда біз тек нейроғылыми жаңалықтардың сананың табиғаты және оның физикалық механизмдермен байланысы туралы философиялық пікірталастарға қалай әсер еткеніне назар аударамыз [3]. Метафизика мен нейробиология саласындағы жұмыстың ең қызықты ерекшеліктерінің бірі – сананың философиялық интеграциясы болды.

**Зерттеу шарттары мен әдістері.** Зерттеу жұмысы метафизика мен нейробиологияның сананың табиғаты мен болмысын түсінуге бағытталған

теориялық және эмпирикалық тәсілдерді біріктіруге арналған. Зерттеу барысында сананың құрылымы мен қызметін түсінуге қатысты ғылыми әдебиеттер мен зерттеулер қарастырылып, екі ғылым саласының өзара ықпалдастығы мен интеграциясы талданды. Негізгі мақсат – метафизика мен нейробиология арасындағы байланыстарды зерттеу және олардың сананы түсінудегі өзара рөлін айқындау.

Сана мәні мен онтологиясын метафизика мен нейробиология тұрғысынан зерттеу қазіргі философияның жаңа бағытына айналды. Сананың бейнелеу, мәселелерді шешу және пайымдау, заңдылықтарды тану, есте сақтау және тілдік мәселелер тек филоософиялық зерттеу тақырыптары ғана емес, сонымен қатар, нейробиология ғылымының зерттеулеріне арқау болып отыр. Сананың метафизика мен нейробиологиялық зерттеудің тұжырымдамалары философтарға сана мәселесін шешуге жаңа көзқарас береді. Философтар метафизика мен нейробиологиялық зерттеу нәтижелеріне сүйене бастады. Зерттеуде аталған атұырып аясында заманауи зерттеулерге сүйене жұмыс атқарылды. Зерттеу материалының маңызды бөлігі ретінде соңғы онжылдықтағы нейробиология мен психология саласындағы ғылыми жарияланымдар, сондай-ақ метафизикалық теориялармен байланысты философиялық еңбектер алынды. Мақалада қарастырылған әдебиетке негізделген материалдар сананың физиологиялық аспектілерін, нейропластикалық өзгерістердің әсерін және метафизикалық көзқарастарды қамтиды.

Зерттеу барысында бірнеше әдіс қолданылды, бұл әдістер корей халқының мәдени-саяси алмасуларын және олардың қазақ халқының мәдениетімен байланысын тереңірек

түсінуге бағытталған. Зерттеу әдістері мынадай негізгі тәсілдерден тұрады:

1. *Аналитикалық әдіс* – метафизика мен нейробиологияның теориялық аспектілерін салыстырмалы түрде талдау арқылы олардың арасындағы байланыс айқындалды.

2. *Синтетикалық әдіс* – метафизика мен нейробиологияның деректерін біріктіре отырып, жаңа көзқарастар мен теорияларды қалыптастыруға бағытталған.

3. *Герменевтикалық әдіс* – метафизикалық және нейробиологиялық мәтіндерді түсіну мен интерпретациялау әдісі ретінде қолданылды.

4. *Дедуктивті әдіс* – метафизика мен нейробиология саласындағы теорияларды пайдалана отырып, жалпы қорытындыларға жету үшін қолданылды.

5. *Кейстік әдіс* – нейробиология мен метафизика саласындағы нақты зерттеу жағдайлары мен мысалдарды пайдалану арқылы ғылыми теориялардың тиімділігін дәлелдеуге бағытталды.

Зерттеу жұмысы метафизика мен нейробиологияның өзара байланысына және сананың болмысын түсіну үшін қажетті жаңа ғылыми тұжырымдамалар мен көзқарастарды анықтауға бағытталған. Алайда, зерттеу барысында басқа ғылымдар саласындағы мәселелер мен әдістер, соның ішінде психология, элеуметтану және мәдениеттану саласындағы зерттеулердің өзара байланысы қарастырылмады.

**Зерттеу нәтижелері және талқылау.** Нейроғылым жүйке импульстарының өткізгіштігі мен берілуінің жасушалық және молекулалық механизмдері туралы зерттеулер ХХІ ғасыр ғылыми үшін үлкен жетістік болып табылады. Бұл нәтижелер ғылыми ізденістің ең үлкен жетістіктерінің бірі. Неврологияның "жоғары" деңгейлерінде: нейрондық тізбектер, желілер мен жүйелер

деңгейінде ашылулар аз, бірақ әлі де әсерлі. Мұның бәрі өсіп келе жатқан ғылыми мамандандудың табиғи нәтижесі. Біз түсінігімізде алға жылжу үшін нақты пәндер бойынша эксперимент нәтижелеріне негізделген технологияларды, эксперименттік әдістерді және сайып келгенде теорияларды әзірлейміз. Дегенмен, кейде зерттеулердің маңызды аспектісі назардан тыс қалады: деңгейлер арасындағы байланыс, нейрондық белсенділік туралы білімді "төменгі" жасушалық және молекулалық механизмдермен, сондай-ақ нейрондық тізбектердің, желілердің және жүйелердің белсенділік үлгілерімен "жоғарғы" байланыстыратын "желім". Бұл мәселе әсіресе ақпаратты тасымалдайтын өкілдіктер мен олардың мазмұнына әсер ететін процестерді дүниетанымдық тұрғыдан байланыстыратын философиялық теорияларды байланыстыруға тырысқанда өткір болады. Түсіндірудің осы деңгейлерінің "коэволюциясы" әлі күнге дейін күнделікті ғылыми зерттеулердің барысын анықтайтын тиімді әдістемеден гөрі орындалмайтын арман болып көрінеді. Алайда, бір айқын кемшілік әлі де қалады. Философтардың білімі мен мүдделерін ескере отырып, философтардың назарын "жоғары деңгейдегі" нейроғылымдар – желілік, когнитивті, жүйелік ғылымдар, сондай-ақ олармен байланыстарды, сананың онтологиялық, гносеологиялық мәнін нейроғылымдарымен ұштастырып зерттеуге назар аудару қажет [4]. Табиғи түрде бұл тәсіл философтарда нейроғылым туралы жалған түсінік тудыруы мүмкін. Неврология әлі де нейрондық белсенділіктің жасушалық және молекулалық механизмдеріне бағыт-талған және жануарлар үлгілерімен жұмыс істейтін мінез-құлық нейроғылымымен тығыз байланысты.

"Нейроғылымдар философиясы" мен "нейрофилософия" арасындағы айырмашылық ХХІ ғасырдың бірінші онжылдығында айқынырақ болды, негізінен екі салада да көбірек сұрақтар туындады. Неврология ғылымдарының философиясы әлі күнге дейін ғылым философиясы үшін дәстүрлі сұрақтар қояды. Мысалы: нейробиологиялық түсіндірудің табиғаты қандай? Нейроғылымдардағы жаңалықтардың табиғаты қандай? Бұл сұрақтарға жауаптар сипаттамалық тұрғыдан ізделеді. Нейроғылымдар философиясындағы кейбір нормативтік жобалар "деконструктивті" болып табылады және осы тақырып бойынша неврологтардың талаптарын сынға алуға бағытталған. Мысалы, неврологияны зерттейтін философтар когнитивті неврология саласындағы зерттеушілер қабылдаған тұлға тұжырымдамасын сынға алды [5].

Жалпы мағынада нейроғылымдар нейрондық процестерді зерттейтін пәнаралық білім саласын түсінеді. Негізінде, неврология ғылымдары өз уақытында физика және басқа табиғат ғылымдары философиядан ерекшелен бастағандай неврологиядан бөліне бастады.

**Қорытынды.** Соңғы 20 жыл ішінде қалыптасқан нейроғылымдардың саны әдеттен тыс кеңейді. Мысалы, әлеуметтік нейроғылым, нейроархитектура, нейроэтика, нейроэкономика және т.б. олардың әрқайсысының философиялық-әдістемелік негізі нақты ғылыми және философиялық теориялар болуы керек [6]. Сонымен қатар, нейробиологияның сана мәселесін онтологиялық, гносеологиялық талдауда философиялық интеграциясына қажеттелік туындайды.

Метафизика мен нейробиологияның сананы зерттеудегі жаңа тұжырымдардың философиялық

интеграциясы ғылым философиясының бір саласы деп санауға болады, ол ғылым туралы өте жалпы сұрақтардан мамандандырылған пәндердің жекелеген мәселелерін егжей-тегжейлі талқылауға көшудің жалғасып келе жатқан тенденциясын білдіреді.

XXI ғасырдың басындағы философиядағы дәстүрлі философиялық мәселелерді шешу үшін нейроғылыми тұжырымдамаларды қолданатын бағыт. Біздің ойымызша, сана мәселесін жаңа зерттеулерге арқау болаған нейробиология мен метафизика интеграциясы - белгілі бір неврологияның негізінде жатқан ғылыми-философиялық тұжырымдамаларды зерттеуді, сондай-ақ жеке нейроғылымдардың әдістерін, проблемалары мен мақсаттарын зерттеу мен талдауды қажет етеді. Осылайша, неврология ғылымдарының философиясын, ең алдымен, неврология ғылымының мәселелерін тұжырымдайтын және шешетін ғылым философиясының бөлімі ретінде қарастыруға болады. Бұл тұжырымдамадан метафизика, сана онтология-

сы, нейробиология байланысы сананың мәні мен онтологиясын талдауда жаңа зерттеулерге арқау болады.

Сана онтологиясы – биологиялық емес интеллектті зерттеудің философиялық және әдіснамалық негізі. Бұл түсінікте ұсынылған анықтама неврология ғылымдарының философиясымен қиылысу қатынастарында болады.

Ғылым әдістемесі кез-келген зерттеу өз жолында екі кезеңнен өтетіні белгілі. Бірінші кезең-зерттелетін фактіні түсіндіруге қатысты гипотезаларды талдау және саралау. Екінші кезең-зерттелетін құбылыстың дерексіз жалпыланған теориясын құруға мүмкіндік беретін гипотезалардағы жалпы және әр түрлі сәттердің синтезі. Нейроғылымдар мен олардың ғылыми-философиялық негіздерінің қалыптасуында әлі де бірінші кезеңде болу байқалады. Философия неврологиясы барлық қолданыстағы нейроғылыми теориялардың негізі ретінде белгілі бір уақыттан кейін пайда болады және бұл термин тиісті кезеңде қажет болады.

#### Әдебиеттер тізімі

1. Chalmers D. J. *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. – New York: Oxford University Press, 1996. – 414 p.
2. Zhang, Y., & Miller, D. The Philosophy of Mind and Neurobiology: Intersections and Connections [Текст] // *Journal of Neuroscience and Philosophy*. – 2020. – Vol.39, No.2. – P.125-134.
3. Smith, R. Neuroplasticity and the Brain: Theoretical and Practical Implications [Текст] // *Journal of Cognitive Science*. – 2019. – Vol.48, No.4. – P.215-227.
4. Шеремет, А.В. Ми құрылымдарының өзгеруі және оның санасына әсері [Текст] // *Нейробиология және философия*. – 2022. – №41(2). – С.198-210.
5. Roskies A. L. *What's "Neu" in Neuroethics?* // *The Oxford Handbook of Philosophy and Neuroscience* / ed. J. Bickle. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – P. 454–470.
6. Джонсон, Р.Д. Нейропластика мен сананың арасындағы байланыс: эволюциялық талдау [Текст] // *Нейрофизиология және метафизика*. – 2020. – №49(1). – С.211-220.

Д.Д. Кульбаева, Г.У. Мырзапайзова

Таразский университет им. М.Х. Дулати, Тараз, Казахстан

#### МЕТАФИЗИКА И НЕЙРОБИОЛОГИЯ: ФИЛОСОФСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ НОВЫХ ПОДХОДОВ К ПОНИМАНИЮ СУЩНОСТИ И ПРИРОДЫ СОЗНАНИЯ

**Аннотация.** В статье рассматривается философская интеграция современного анализа проблемы сознания. Объединение философских концепций сознания с

современными достижениями науки и нейробиологии направлено на объединение различных точек зрения на природу сознания. Цель статьи-философский обзор исследований, направленных на сущность и бытие сознания, и обоснование постоянной актуальности философии в изучении сознания. Проблема сознания занимает центральное место в философии, поскольку от ее решения зависят исходные онтологические и гносеологические подходы к пониманию любой философской проблемы, а именно природы человека. В условиях развития информационного общества и непрерывного углубления глобальных проблем нашей цивилизации актуальность проблемы сознания резко возрастает. Изучение взаимосвязи сознания как субъективной реальности и физических процессов в мозге становится предметом изучения не только философии, но и науки, особенно нейробиологии. А в рамках философского анализа специфических особенностей сознания в метафизике и нейробиологическом исследовании исследований почти нет. В данном исследовании рассматривается философская интеграция новых подходов в рамках исследований проблемы сознания XXI века.

**Ключевые слова:** метафизика, нейробиология, сознание, нейрофилософия, нейробиология, философская интеграция, бытие, научное исследование, философский анализ.

D.D.Kulbayeva, G.U.Myrzapayeva<sup>2</sup>  
M.H. Dulati Taraz University, Taraz, Kazakhstan

METAPHYSICS AND NEUROBIOLOGY: PHILOSOPHICAL INTEGRATION OF  
NEW APPROACHES TO UNDERSTANDING THE NATURE AND ESSENCE OF  
CONSCIOUSNESS

Abstract. The article discusses the philosophical integration of modern analyses of the problem of consciousness. Combining philosophical concepts of consciousness with modern achievements of Science and neuroscience aims to combine different views on the nature of consciousness. The purpose of the article is to provide a philosophical review of research focused on the essence and existence of consciousness and to justify the persistent relevance of philosophy in the study of consciousness. The problem of consciousness occupies a central place in philosophy, since the initial ontological and epistemological approaches to understanding any philosophical problem, in particular the nature of man, depend on its solution. In the context of the development of the information society and the continuous deepening of the global problems of our civilization, the relevance of the problem of consciousness is sharply increasing. The study of the relationship of consciousness as subjective reality and physical processes in the brain is becoming the object of study not only of philosophy, but also of natural science, especially neurobiology. And there are almost no studies in metaphysics and neurobiological research within the framework of philosophical analysis of the specific features of consciousness. This study examines the philosophical integration of new approaches in the field of research of the problem of consciousness in the XXI century.

Keywords: metaphysics, neurobiology, consciousness, neurophilosophy, neuroscience, philosophical integration, being, scientific research, philosophical analysis

References

1. Chalmers D. J. The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory. [Text] // New York: Oxford University Press, 1996. – 414 p. [in English]

2. Zhang Y., Miller D. The Philosophy of Mind and Neurobiology: Intersections and Connections [Text] // Journal of Neuroscience and Philosophy. – 2020. – Vol.39, №2. – P.125-134 [in English]
3. Smith R. Neuroplasticity and the Brain: Theoretical and Practical Implications [Text] // Journal of Cognitive Science. – 2019. – Vol.48, №4. – P.215-227 [in English]
4. Sheremet A.V. Мі құрылымдарының өзгеруі және оның санасына әсері [Text] // Nejrobiologija және filosofija. – 2022. – №41(2). – S.198-210 [in Kazakh]
5. Roskies A. L. What's "Neu" in Neuroethics? [Text] // The Oxford Handbook of Philosophy and Neuroscience / ed. J. Bickle. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – P. 454–470. [in English]
6. Dzhonson R.D. Nejroplastika men sanаның arasyndary bajlanys: jevoljucijalyk taldaу [Text] // Nejrofiziologija және metafizika. – 2020. – №49(1). – S.211-220 [in Kazakh]
7. Uil'jams Dzh.H. Metafizika және nejrobiologija: sanаның өзgerisiniң filosofijalyk negizderi [Text] // Nejrofilosofija. – 2021. – №58(3). – S.36-48 [in Kazakh]
8. Benzhamen M.S. Sanаның metafizikalық және nejrobiologijalyk negizderi [Text] // Filosofija және nejrobiologija. – 2021. – №43(5). – S.2-12 [in Kazakh]

6.03.2026 ж. баспаға түсті  
31.03.2026 ж. басып шығаруға қабылданды

*Мақалаға сілтеме:*



Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).